

KRYSTYNA WINOWICZ

NAUKOWE, EDYTORSKIE I KOMPOZYTORSKIE OSIĄGNIĘCIA

REFORMATORA MUZYKI KOŚCIELNEJ W POLSCE

KS. DRA JÓZEFA SURZYŃSKIEGO

Wśród licznych postaci, którymi poszczycić się może historia muzyków kościelnych - działalność księdza prałata dra Józefa Surzyńskiego zajmuje poczesne miejsce. Jego zasługi dla rozwoju kultury muzycznej, a szczególnie muzyki kościelnej w Polsce zapisały się trwałymi zgłoskami w pamięci nie tylko tych co go znali. Nazwisko jego bywa wymieniane w encyklopediach polskich i obcych. Hasło rozpoczyna zwykle szeregowa wymiana czynności, którymi zajmował się w swym życiu, a które dowodzą, iż był to człowiek o nieprzeciętnych zdolnościach, wielkim talencie organizatorskim i ogromnej pracowitości.

Urodzony 15 marca 1851 roku w Śremie, zmarł 5 marca 1919 w Kościanie. Był księdzem, doktorem teologii, przedstawicielem pierwszej generacji muzykologów polskich (bez cenzusu uniwersyteckiego), edytorem i redaktorem, dyrygentem i organistą, kompozytorem i reformatorem muzyki kościelnej w Polsce. Zainteresowania muzyczne odziedziczył po ojcu Franciszku, który był organistą z zamiłowania uprawiającym muzykę kameralną. Atmosfera rodzinnego domu, pełna patriotyzmu i codziennego muzykowania ukształtowała jego osobowość, rozwinęła uzdolnienia. Pierwszych wskazówek w grze na organach i skrzypcach udzielał mu ojciec a następnie E. F. Gäßler i M. Braun. W roku 1872 ukończył gimnazjum im. Marii Magdaleny w Poznaniu. Na przełomie 1872/73 studiował jeden semestr teorię i historię muzyki u O. Paula w Lipsku i Monasterze. W latach 1874 - 1879 kształcił się na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie. Tamże otrzymał święcenia kapłańskie 12 kwietnia 1879 roku. Po promocji na doktora św. Teologii w dniu 28 VI 1880 wrócił do Poznania. W roku 1881 uczestniczył przez trzy miesiące w kursie muzyki kościelnej w Ratyźbonie, gdzie pod kierunkiem M. Hallera, F. Witta (kompozycja) i F. K. Habera pogłębiał swe zainteresowania odnową muzyki kościelnej w duchu cecylijskim. Od 1 sierpnia 1881 do 31 lipca 1894 był dyrygentem chóru i organistą archikatedralnym w Poznaniu. Reaktywował przy katedrze chór chłopięco - męski, z którym wykonywał utwory z XVI i XVII wieku oraz nowsze wielogłosowe, również własne. W 1883 założył w Poznaniu Towarzystwo św. Wojciecha, został jego pierwszym prezesem, a następnie opiekunem. Był inspiratorem i współzałożycielem podobnych Towarzystw w innych miastach, m. in. 1887 w Krakowie i Tarnowie. Organem Towarzystwa była "Muzyka Kościelna" miesięcznik redagowany przez Surzyńskiego w latach 1884 - 1902, najpierw w Poznaniu (do 1897) a następnie w Kościanie. Opublikował w nim szereg artykułów dotyczących historii muzyki i praktyki

wykonawczej. W dodatkach muzycznych drukował obok własnych kompozycji odkryte przez siebie zabytki dawnej muzyki polskiej. Od 1884 przeprowadzał poszukiwania w archiwum wawelskim i w zbiorach prywatnych Krakowa. Odkrył około 100 zapomnianych utworów kompozytorów polskich z XVI - XVII wieku. Opublikował szereg śpiewników i podręczników dotyczących nauki śpiewu chorałowego. Od 1889 był wykładowcą liturgiki i śpiewu gregoriańskiego w poznańskim seminarium duchownym, prowadząc tamże chór alumnów, wykonujący śpiew chorałowy w katedrze. Jako rzeczoznawca uczestniczył wielokrotnie w urzędowych odbiorach budowanych organów. W dniu 1 sierpnia 1894 został przeniesiony na stanowisko proboszcza do Kościana, gdzie przebywał do śmierci. Za walkę przeciw germanizacji polskich dzieci był kilkakrotnie karany przez zaborcę. W tym okresie był członkiem komisji egzaminacyjnej Związku Towarzystw Organistów dla kandydatów na organistów. Wyjeżdżał na kongresy muzyczne (1892 i 1909 do Wiednia, 1895 do Rodez) oraz w charakterze prelegenta, dyrygenta i kompozytora na koncerty: 1887 i 1888 do Krakowa, 1902, 1905 i 1910 do Lwowa, 1904 do Warszawy. W uznaniu zasług na polu kompozytorskim został w 1903 roku odznaczony orderem "Pro Ecclesia et Pontifice" przez papieża Leona XIII, a w 1913 mianowany szambelanem papieskim Piusa X.

Wśród wymienionych czynności ks. Surzyńskiego na pierwszy plan - jeśli chodzi o znaczenie historyczne - wysuwa się jego działalność muzykologiczna. Zainteresowania badawcze i główne idee tej pracy Surzyńskiego zostały określone różnymi czynnikami. Istotną rolę w ich krystalizacji miała ówczesna sytuacja polityczna i związana z nią walka o zachowanie narodowych tradycji, co znalazło wyraz w jego poszukiwaniach archiwalnych i pracy nad "uratowaniem od zguby licznych polskich zabytków muzycznych". Wiązało się to także z ogólnoeuropejskim trendem do renesansu muzyki dawnej, jako realizacji haseł romantyzmu i dążeń do odnowy muzyki kościelnej. Nie bez znaczenia był fakt jego przynależności do stanu duchownego. Jako kapłan-patriota i społecznik był zjawiskiem typowym w ówczesnych warunkach zaboru pruskiego (ery po *Kulturkampf*), gdzie pozycja kleru była niemal hegemonialna w polskim społeczeństwie. Jako kapłan-muzyk, był w tym środowisku pierwszym konsekwentnym realizatorem reformy muzyki kościelnej. Jej idee znalazły swój wyraz nie tylko w jego twórczości kompozytorskiej, dyrygenckiej i redaktorskiej (o zasięgu ogólnokrajowym). One zadecydowały także w dużym stopniu o zakresie jego poszukiwań archiwalnych, ukierunkowały tematykę i podjętą pracę edytorską.

Spis dorobku pisarskiego J. Surzyńskiego obejmuje ogółem 272 pozycje, w tym 44 artykuły i kilka prac samoistnych, dotyczących historii muzyki oraz 24 pozycje edytorskie¹. Ich przedmiotem są m. in. odnalezione utwory dawnych mistrzów polskich, które nie tylko opublikował, ale także wykonywał z chórem katedralnym w Poznaniu i innymi zespołami w Krakowie i Lwowie.

W dziedzinie edytorstwa - osiągnięciem na miarę europejską była seria czterech tomów *Monumenta musices sacrae in Polonia* - zapoczątkowana w Poznaniu w roku 1885. To pierwsze na taką skalę wydawnictwo typu źródłowego w Polsce, jeszcze do lat trzydziestych XX wieku było jedynym, z którego czerpano wiedzę o kompozytorach i polskiej muzyce dawnej. Dzięki niemu europejski świat muzyczny poznał dorobek naszych twórców z XVI i XVII wieku, których nazwiska nie wymieniały dotąd zagraniczne encyklopedie, bowiem prawie wszystkie zawarte w nim utwory były publikowane po raz pierwszy. Historyczne znaczenie *Monumentów* - to reprezentowanie polskich początków edytorskich wśród najznakomitszych tego typu wydawnictw

niemieckich, angielskich i francuskich XIX wieku, wprowadzające Polskę w orbitę europejskiego nurtu renesansu muzyki dawnej.

Monumenta były wydawane w Poznaniu nakładem i drukiem Jarosława Leitgebera. Tylko tom II i III wydano z zasiłkiem Krakowskiej Akademii Umiejętności. Publikowane utwory zostały poprzedzone objaśnieniami o charakterze naukowego komentarza (pierwsze próby naukowego komentowania w Polsce). Autor umieścił w nich zwięzłe informacje o kompozytorze, opisywał stan zabytku, określał miejsce jego przechowywania, charakteryzował ogólnie utwory, uzasadniał transpozycję, objaśniał inne szczegóły techniczne. W tomie I, poza objaśnieniami zawarł przedmowę, gdzie oprócz uzasadnienia potrzeby opublikowania odnalezionych utworów, dał krótki rys historyczny muzyki w dawnej Polsce. Zarówno przedmowę, jak i poszczególne komentarze cytował w języku polskim, francuskim i niemieckim, co dowodzi, iż z pełną świadomością adresował *Monumenta* nie tylko środowisku lokalnemu.

W omawianych czterech tomach *Monumentów* opublikował Surzyński utwory następujących kompozytorów polskich: Sebastiana z Felsztyna, Marcina Leopolda, Bartłomieja Pękiela, Tomasza Szadka i Mikołaja Zieleńskiego. Dalsze odkryte przez siebie kompozycje wydał w dodatkach nutowych do "Muzyki Kościelnej", gdzie ukazały się utwory: Diomedesa Catona, Mikołaja Gomółki, Grzegorza Gerwazego Gorczyckiego, Franciszka Liliusa, Wacława z Szamotuł, Mikołaja Zieleńskiego.

Monumenta musices sacrae in Polonia nie zyskały niestety wówczas poparcia i Surzyński - z powodu braku podstaw finansowych - musiał zaniechać tej edycji². Jego inicjatywa wydawnicza znalazła swą kontynuację w roku 1928 - w opublikowanym zbiorze: *Cantica selecta musices sacrae in Polonia*, opracowanym przez ks. Wacława Gieburowskiego - oraz w tymże samym roku zapoczątkowanej serii: *Wydawnictwo Dawnej Muzyki Polskiej*, kontynuowanej do naszych czasów przez Polskie Wydawnictwo Muzyczne.

Zawarty w przedmowie do I tomu *Monumentów* szkic historyczny polskiej muzyki kościelnej został w zmienionej wersji jeszcze dwukrotnie opublikowany: w roku 1890 pt. *Über alte polnische Kirchenkomponisten und deren Werke. Ein Beitrag zur Geschichte der Musik*³ oraz w roku 1889 pt. *Muzyka figuralna w kościołach polskich od XV do XVIII wieku*⁴. Ostatnia pozycja została ponadto uzupełniona *Spisem kompozytorów starych muzyków polskich*, zawierającym 110 nazwisk częściowo przez Surzyńskiego odkrytych. Wymieniony *Spis* stanowił pośrednie ogniwo między *Dictionnaire bibliographique: Les musiciens polonais et slaves, anciens et modernes*, wydanym w Paryżu w roku 1857 (w wersji polskiej w 1874) - a *Słownikiem muzyków dawnej Polski*, opublikowanym przez Adolfa Chybińskiego w 1949 roku. O wartości alfabetycznego spisu muzyków polskich Surzyńskiego decyduje fakt, że zawiera on wiele nazwisk, które nie były znane autorowi wersji francuskiej *Słownika*. Z dorobku odkrywczego Surzyńskiego skorzystał później Adolf Chybiński. Omawiana praca Surzyńskiego, napisana w oparciu o własne badania archiwalne wykorzystywała szeroką literaturę, w której szukał potwierdzenia swoich sądów. Mimo pewnych mankamentów, wynikających głównie z braku pełnej wiedzy o publikowanych materiałach, Surzyński trafnie określił w niej dzieła Mikołaja Gomółki, nazywając jego *Psalmy* "miniaturowymi akwarelami", dostrzegając w nich "doskonałą technikę kompozytorską" znamionującą "genialnego mistrza". Za najwybitniejszego wśród ówczesnych kompozytorów uznał Mikołaja Zieleńskiego. Zasięgą autora było także wyeksponowanie utworów Bartłomieja Pękiela i Grzegorza Gerwazego Gorczyckiego, którym w pracy

poświęcił wyjątkowo dużo miejsca.

Szczególną wartość wśród dorobku naukowego Józefa Surzyńskiego posiada obszerny zbiór o walorach pionierskich pt. *Polskie pieśni kościoła katolickiego od najdawniejszych czasów do końca XVI stulecia*, opublikowany w Poznaniu w roku 1891. Jest to pierwsze tego typu dzieło w literaturze polskiej, omawiające szczegółowo, z uwzględnieniem naukowych źródeł zabytki polskiej pieśni od jej początków. Praca zawiera "uwagi wstępne", w których omówił źródła i "rozkład pieśni", rozważał o "istocie pieśni kościelnych i warunkach ich rozwoju", pisał o roli "Kyrie eleyson" w pieśniach oraz o wpływach literatury czeskiej, łacińskiej, niemieckiej na rozwój polskiej poezji kościelnej. Teksty pieśni cytował zgodnie z chronologią roku kościelnego, klasyfikując je według treści, z uwzględnieniem pieśni maryjnych, na cześć świętych, pieśni przygodnych i za zmarłych. W sumie opublikował w zbiorze 121 tekstów używanych w Kościele Katolickim w Polsce, zebranych z rękopisów powstałych przed końcem XVI wieku. Cytowane w brzmieniu oryginalnym zostały zaopatrzone w objaśnienia, w których wyjaśniał niezrozumiałe słowa, podawał dokumentację źródłową oraz uwagi na temat wartości poetyckiej tekstu i jego historii. Dla celów porównawczych obok tekstu pierwotnego podawał jego warianty pochodzące z różnych źródeł, w różnych językach.

Publikację uzupełniał muzycznym "dodatkiem", zawierającym 51 melodii pieśni, z których część cytował także w kilku wariantach, zwłaszcza te, które uważał za oryginalnie polskie - tzn. nie mające swych wzorów w pieśniach czeskich, łacińskich czy niemieckich. Z informacji źródłowych wynika, że autor czerpał melodie nie tylko z dawnych przekazów katolickich ale wykorzystywał również źródła protestanckie, w których umieszczano pieśni katolickie. Szczególnie szeroko omówił w pracy *Bogurodzicę*, dając w niej pierwszą próbę analizy pod względem muzycznym. Mimo, iż stan badań nie pozwalał jeszcze na wyczerpanie zagadnienia, Surzyński wniósł pewne trwałe zdobycze, dokonując trafnej analizy motywicznej tego zabytku. Za najstarszą po *Bogurodzicy* uznał pieśń wielkanocną *Przez Twe święte zmartwychwstanie*, która była umieszczona w Agendzie arcybiskupa Mikołaja Trąby w roku 1422.

Do pionierskich osiągnięć Surzyńskiego należy również pierwsza monograficzna rozprawa poświęcona polskiej twórczości maryjnej: *Matka Boska w muzyce polskiej* wydana w 1905 roku. Na podstawie dostępnych ówczesnie źródeł dał w niej zwięzły przegląd muzycznej twórczości maryjnej od *Bogurodzicy* do utworów powstałych w XIX wieku. Omówił osobno utwory monodyczne, zwane "pieśniami ludowymi" i wielogłosowe, które określał mianem "muzyka figuralna". Charakteryzując wymienione utwory podał opis zachowanych źródeł. Pracę kończy wykaz kompozycji maryjnych powstałych w ostatnim ćwierćwieczu XIX wieku, obejmujący utwory do tekstów polskich i łacińskich. Wartość publikacji podnosi "dodatek muzyczny" zawierający dwadzieścia starych melodii do pieśni kościelnych oraz motet G. G. Gorczyckiego: *Tota pulchra es Maria*. Obok *Bogurodzicy* cytowanej w trzech wariantach, zwraca uwagę melodia Jana Łodzi z Kępy: *Prosa de assumptione Mariae Virginis*, pochodząca z rękopiśmiennego mszału z XV wieku.

Poza wymienionymi publikacjami samodzielnymi pisał Surzyński szereg artykułów, które ukazywały się w redagowanej przez niego "Muzyce Kościelnej". Ich treść dotyczyła historii muzyki powszechnej i polskiej zarówno okresów minionych epok jak i muzyki w XIX wieku. Artykuły te miały najczęściej charakter popularyzatorski, służyły upowszechnianiu wiedzy o polskiej muzyce wśród społeczeńs-

stwa, a szczególnie wśród organistów, dla których to pismo wydawał. Temu samemu celowi służyły jego prelekcje wygłaszane w Poznaniu, Krakowie i we Lwowie, w których analizował przyczyny rozwoju i upadku muzyki kościelnej, mówił o twórczości kompozytorów polskich XV-XVII wieku.

Uzupełnieniem tej działalności naukowej i badawczo-archiwalnej księdza Józefa Surzyńskiego, której inspiracją było dążenie do odnowy muzyki kościelnej i oczyszczenia jej z naleciałości płytkiej a niekiedy trywialnej muzyki świeckiej, były jego osiągnięcia edytorskie. Poza omówioną już serią *Monumenta* wydał Surzyński kilka śpiewników, niekiedy kilkakrotnie wznowianych. Pierwszy ukazał się w 1885 roku pt. *Laudate Dominum*. Następne ukazywały się kolejno: *Śpiewajmy Panu* (1886), gdzie opublikował pieśni zebrane z różnych mało dostępnych już źródeł; *Psallite Domino* - będące towarzyszeniem organowym do poprzedniego śpiewnika, zaopatrzone także w teksty pieśni. Było ono przeznaczone dla organistów, którzy nie zawsze potrafili poprawnie harmonizować wykonywane pieśni. Dla nich wydał także w 1893 roku *Rok kościelny*, który służył lepszemu zrozumieniu obrzędów kościelno-liturgicznych, oraz kilka zbiorów antyfon, psalmów, hymnów i responsoriów, m. in. *Directorium chori* (1885), *Wielki Tydzień* (1890), *Wielbmy Pana* (1887), *Pieśni kościelne najbardziej używane* (1889), *Twoja cześć chwała* (1890).

Wśród tych wydawnictw poważne znaczenie miało w okresie ożywającego się ruchu odnowy i pielęgnowania chorału gregoriańskiego opublikowanie *Cantionale Ecclesiasticum*, opracowanego przez Surzyńskiego. Pierwsza jego edycja ukazała się w roku 1891, a w latach następnych, do roku 1914 był on czterokrotnie wznowiany. Że było to poprawne opracowanie świadczy fakt, że wzorował się na nim w okresie międzywojennym (1926) ks.dr Wacław Gieburowski przygotowując do wydania własną wersję kancjonału.

Omawiając edytorską działalność ks. Surzyńskiego nie można pominąć kilku zbiorów pieśni, które cieszyły się szczególną popularnością wśród licznie powstających w owych latach wielogłosowych chórów świeckich i kościelnych. Do tych zbiorów należą: *Melodie kołęd przy żłóbku w kościele* - opublikowane w Kościanie w 1912 roku, oraz dwa śpiewniki przeznaczone na chóry wielogłosowe. Pierwszy pt. *Bard* - wydany w 1911 roku zawierał 55 pieśni na chór męski, drugi *Menestrel* ukazał się w 1913 roku a zawierał 51 pieśni na czterogłosowy chór mieszany. Oba wymienione zbiory zostały opracowane przez braci Surzyńskich: Józefa, Mieczysława i Stefana⁶.

Z powyższego niepełnego omówienia dorobku pisarskiego i edytorskiego J. Surzyńskiego wynika, że jego węzłowe osiągnięcia to nie tylko odkrywanie, publikowanie i wykonywanie utworów dawnej muzyki polskiej. To także wskazanie metod pracy następnej generacji muzykologów i stworzenie im bazy dokumentacyjnej, jako punktu wyjściowego dla dalszych badań nad historią muzyki polskiej. Ten oryginalny wkład i pionierskie wysiłki znalazły kontynuację w wielu rozprawach muzykologicznych powstałych w Polsce w pierwszej połowie XX wieku. Jego owocne prace zapewniły mu przynależność do pierwszej generacji muzykologów polskich, mimo że nie posiadał w tej dziedzinie wiedzy uniwersyteckiego cenzusu.

Uwieńczone sukcesem wysiłki edytorskie Surzyńskiego, obok licznych organizatorskich poczynąń propagujących kultywowanie chorału gregoriańskiego, utworów dawnych mistrzów polskich i obcych, zakładaniu chórów chłopięco-męskich, zdolnych do wykonywania repertuaru zgodnego z duchem cecylianizmu a także zakładaniu towarzystw im. św. Wojciecha, skupiających organistów i dyrygentów chórów kościelnych - zapewniły mu tytuł reformatora muzyki koście-

lnej w Polsce. Przejęty hasłami szkoły ratyżbońskiej i niemieckiego cecylianizmu konsekwentnie realizował je nie tylko w Poznaniu ale i w innych miastach zaboru austriackiego i rosyjskiego. Idee odnowy były inspiracją wielu jego prac, poczynając od redagowania miesięcznika "Muzyka Kościelna" (w latach 1884-1902), kierowania towarzystwami organistowskimi czy chórami kościelnymi - a kończąc wspomnianymi już wyżej badaniami archiwalnymi, związanymi z poszukiwaniem właściwego repertuaru muzycznego dla organistów i chórów katedralnych.

Jego stała troska i zabiegi o repertuar zgodny z duchem reformy muzyki kościelnej dała początek wszystkim jego wydawnictwom, stając się także podniecią do tworzenia własnych kompozycji. Twórczość kompozytorską uprawiał ksiądz Surzyński przez całe swe życie. Pierwsze utwory powstawały już w okresie studenckim w Lipsku a następnie w Rzymie. Wykonywał je tamże z chórem alumnów seminarium duchownego. Ostatnia kompozycja powstała w 1919 roku - był to *Hymn Polski Zmartwychwstałej* do tekstu Juliusza Słowackiego. Jej wydrukowany egzemplarz zdążył jeszcze przed śmiercią zobaczyć.

Ogółem zachowało się 215 kompozycji Józefa Surzyńskiego, w tym 163 utwory oryginalne i 52 opracowania. Poza nielicznymi utworami przeznaczonymi na organy, pisał przede wszystkim utwory na chór *à cappella* i na chór z towarzyszeniem organów, fortepianu lub orkiestry. Z wyjątkiem kilku pozycji wszystkie opublikował za swego życia. Drobniejsze pieśni z tekstem polskim lub łacińskim publikował najczęściej w dodatkach nutowych do "Muzyki Kościelnej", natomiast większe formy ukazywały się drukiem jako samoistne pozycje wydawane przez Pusteta w Regensburgu. Tylko niektóre kantaty i inne bardziej rozbudowane formy utworów świeckich wydał Surzyński drukiem w Poznaniu. Kilkadziesiąt pieśni religijnych i świeckich zostało włączonych do różnych śpiewników wydawanych przez kompozytora.

Większość jego utworów jest napisana na 4 głosy mieszane lub 4 głosy równe. Niektóre z nich opracowywał wielokrotnie na 2 i 3 głosy - z myślą o chórach kościelnych posiadających większe lub mniejsze możliwości wykonawcze. Sporadycznie pisał także na większe zespoły 5- lub 6-cio głosowe. W pierwszych latach pobytu w Poznaniu pisał utwory przeważnie na chóry męskie - z myślą przede wszystkim o swoim chórze katedralnym. Natomiast w latach duszpasterzowania w Kościanie, obok opracowań na zespoły męskie pojawiają się pieśni na chóry żeńskie i mieszane. Było to związane z zapotrzebowaniem społecznym. Większość chórów kościelnych - poza katedralnymi - to zespoły mieszane w swym składzie. Także chóry świeckie, w końcu XIX wieku przekształciły się z zespołów męskich w mieszane.

Ponieważ twórczość kompozytorska ks. Surzyńskiego była wyrazem jego dążeń do zreformowania i odnowy muzyki kościelnej, stąd jego utwory nawiązują swym stylem do kompozycji, które uznano wówczas za wzorowe, a więc do twórców epoki renesansu a szczególnie Palestriny oraz kompozytorów szkoły rzymskiej. Jako wierny uczeń Franza Witta - propagatora cecylianizmu w Regensburgu - podporządkował Surzyński technikę tworzenia utworów muzycznych założeniom reformy, zarówno w kompozycjach kościelnych jak i świeckich. Nie znajdziemy w nich żadnych cech wspólnych z ówczesnie panującymi prądami i nowościami w muzyce europejskiej. W harmonice, rytmice czy melodyce, a także w traktowaniu towarzyszenia instrumentalnego - utwory jego wskazują na pokrewieństwo ze stylem palestrinowskim lub twórczością XVI i XVII wieku, zwłaszcza w technice prowadzenia głosów wokalnych.

Wszystkie jego utwory charakteryzują się dobrym brzmieniem,

choć oparte są na harmonice prostej, na podstawowych funkcjach tonalności dur-moll, tylko w niektórych opracowaniach zdradzają wspólne cechy z tzw. skalami kościelnymi. Faktura utworów zbliżona jest do uproszczonej polifonii prowadzącej do wielogłosowości homofonicznej. Konstrukcja muzyczna jasna, zgodna z wersem słownym - jej wykładnikiem są kadencje w miejscu zakończenia tekstu słownego. Nawet w utworach 5- i 6-cio głosowych, gdzie stosuje technikę polifoniczno-imitacyjną z zachowaniem typowych zasad dla fugi - podstawą kształtowania formalnego jest tekst.

Melodyka w kompozycjach Surzyńskiego jest śpiewna i wykazuje niemałą inwencję twórczą autora. Jest to melodyka wokalna, w większości utworów sylabiczna, wykazująca iż kompozytor posiadał dużą znajomość możliwości wykonawczych głosu ludzkiego. Śpiewność melodyki nie ogranicza się tylko do głosu najwyższego - jako prowadzącego melodię główną. We wszystkich głosach śpiewność ta jest wyraźna, nawet w utworach homofonicznych, gdzie głosy najniższe z natury rzeczy tworzą podporę harmoniczną dla głosu prowadzącego melodię podstawową. W niektórych utworach zauważa się rozbudowaną kantylenę głosu basowego, który ma wtedy rolę solistyczną. Przebieg interwałowy melodyki jest wynikiem praw tonalnych respektowanych przez kompozytora. Jest on oparty o diatonikę, a struktura interwałowa odpowiada trójdźwiękom i czterodźwiękom wielkim, małym i zmniejszonym. Zastosowanie w nich chromatyki jest sporadyczne, występuje na skutek wprowadzenia dominant septymowych.

Ze względu na charakter utworów oraz ich przeznaczenie stosuje w nich kompozytor metrum dwu- i trójmiarowe a także stosunkowo mało urozmaiconą rytmikę - zwłaszcza w utworach z tekstem łacińskim. Jedynie kompozycje świeckie, a także niektóre msze mają rytmikę bardziej ożywioną. Także utwory organowe wykazują większą ruchliwość rytmiczną.

W grupie utworów instrumentalnych, przeznaczonych na organy, wydanych przez Surzyńskiego w roku 1887 i 1889 - odnotować trzeba dwa zbiory *Preludiów organowych* op.8 i op.12. W każdym zbiorze znajduje się 12 kompozycji, których melodyka jest w większości oparta na motywach polskich pieśni kościelnych, zwłaszcza kolęd. Poza wymienionymi zbiorami opublikował autor kilkanaście utworów organowych w dodatkach muzycznych do "Muzyki Kościelnej" oraz w innych wydawnictwach⁶. Wśród nich szczególną wartość posiadają: *Preludium i Fuga* f-moll i *Preludium i Fuga* D-dur. Wszystkie wymienione utwory organowe pisał J. Surzyński w okresie swej pracy w Poznaniu na stanowisku organisty katedralnego, stąd ich charakter typowo okolicznościowy, związany z potrzebami wykonawczymi.

Twórczość *á cappella* Surzyńskiego reprezentowana jest przez 62 kompozycje. Głównie są to pieśni do tekstów polskich oraz hymny i motety do tekstów łacińskich. Podpada w tej grupie duża ilość pieśni do Matki Boskiej. Uwagę zwracają tu także większe formy: *Te Deum Laudamus* op.7 - opracowane na 5-cio głosowy chór mieszany oraz dwie msze. Pierwsza: *Missa in adorationem sacratissimi Cordis Jesu* op.26 - na cztery głosy mieszane, wydana w Regensburgu w 1908 roku oraz *Missa in honorem immaculatae conceptionis beatae Virginis Mariae* op.21 - na 5-cio głosowy chór mieszany, wydana w dodatkach do "Muzyki Kościelnej" w 1899 r. (wznowiona w 1908 w Regensburgu i w 1932 w Poznaniu). Obie zyskały pozytywne oceny krytyków polskich i obcych, znalazły też trwałe miejsce w repertuarze chórów kościelnych.

Niektóre utwory reprezentowane w tej grupie kompozycji ks.Surzyńskiego były przez niego opracowywane wielokrotnie na różne zespoły chóralskie. Do takich należą m.in. *Antyfona in resurrectione*

Domini: Gloria Tibi Trinitas, opracowana początkowo na 4 głosy męskie (w 1888 r.) a następnie w 1892 r. opublikowana w układzie na 4- głosowy chór mieszany. Do tego tekstu powrócił kompozytor jeszcze raz, opracowując go na dwa chóry trygłosowe - męski i żeński - z towarzyszeniem organowym. Mimo, że tego opracowania nigdy za życia nie opublikował, jest ono do dziś wykonywane przez chóry kościelne podczas mszy rezurekcyjnej. W tym wartościowym opracowaniu podpada znakomita praca motywiczną przeplatana odcinkami homofonicznymi oraz współpraca poszczególnych głosów, które w sumie tworzą sześciogłosowy chór o wysokich walorach brzmieniowych. Kilkakrotnego opracowania doczekały się nie tylko mniejsze formy wyżej wymienione, ale także kompozycje dłuższe rozmiarami. Do takich należy m.in. *Litaniae lauretanae op.18* na chór męski, wydana w roku 1892, oraz *Litania do Najświętszej Marii Panny op.29*, na 4 głosy mieszane, wydana w Düsseldorfie w 1910 roku (opublikowana w języku polskim i łacińskim). Jej prawzorem była *Litaniae lauretanae op.4* wydana w 1885 roku na jeden głos z towarzyszeniem organów.

Trzecią grupę - reprezentowaną przez kilkadziesiąt kompozycji - stanowią utwory wokalnie-instrumentalne. Instrumentem towarzyszącym są najczęściej organy, harmonium, fortepian i orkiestra dęta. Ta ostatnia wykorzystywana była wyłącznie w utworach przeznaczonych do wykonywania na wolnym powietrzu, np. w cyklu *Hymni ad processionem solemmissimam in festo SS. Corporis Christi op.9*, napisanym na 4- głosowy chór mieszany. Fortepian towarzyszy zwykle utworom o charakterze świeckim, m. in. na 4 głosy mieszane z towarzyszeniem fortepianu został napisany *Hymn Polski Zmartwychwstałej, Kantata jubileuszowa op.30* (1912), także *Oda na powitanie nowego wieku op.25* z roku 1900 i *Kantata: Pogrzeb Kościuszki op.32* z 1917 r.

Wśród utworów z towarzyszeniem organowym podpada cykl obejmujący 18 *Pieśni o najśłodszym Sercu Jezusowym op.16* (wydany w 1891) napisany na jeden głos z organami lub na 4 głosy mieszane z organami. W tym zbiorze na uwagę zasługuje imitacyjnie opracowana pieśń *Jezu zmiłuj się - świadcząca o dojrzałości warsztatu kompozytorskiego autora*⁷.

Na szczególne omówienie zasługuje twórczość mszalna ks.J. Surzyńskiego. Poza wymienionymi już 2 cyklami mszalnymi na chór *à cappella*, napisał on 10 mszy z towarzyszeniem organów. Wśród nich dwie *Missae choralis* (na jeden głos z organami), cztery msze *pro defunctis* - dwie na jeden głos i dwie na głosy mieszane z organami, oraz trzy msze poświęcone czci Najświętszej Maryi Panny, św. Józefa i św. Teresy. Ten dział utworów zamyka ostatnia msza - napisana w 1902 roku - i wydana pt. *Missae Dominicalis op.24*. Jej prawykonanie odbyło się podczas koncertu symfonicznego w Warszawie w 1904 roku. Wszystkie msze Surzyńskiego dowodzą, iż kompozytor całkowicie opanował warsztat twórczy. Zyskały one uznanie nie tylko w Polsce. Zostały zaraz po wydaniu drukiem wpisane do katalogów muzycznych w Niemczech, jako wartościowe i zgodne z duchem odnowy muzyki kościelnej, zalecone do wykonywania.

Pod względem formalnym msze Surzyńskiego nie odbiegają od tradycyjnej budowy, składają się z cyklu stałych części mszalnych: *Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Benedictus* i *Agnus Dei*. Także budowa poszczególnych części nie odbiega od ustalonych tradycją schematów, (z wyjątkiem *Credo*, które jest wieloczęściowe, zgodnie z budową odcinków tekstu, wszystkie inne części mają budowę trzyczęściową). W mszach wielogłosowych podpada pokrewieństwo motywicze pomiędzy częściami. Np. w mszy op.13 - *Missae in adorationem Beatae Mariae*

Virginis Kyrie wykazuje powiązania motywiczne z trzecim *Agnus Dei*. Natomiast w mszy op.26 (*Missa in ad. S.Cordis Jesu*) oraz w *Missa Dominicalis* op.24 - temat początkowy *Kyrie* uznać można za motyw przewodni całej mszy. Wszystkie ich części rozpoczynają się bowiem tym motywem (w wyjątkowym wypadku nieco zmienionym).

Towarzystwo organowe mszy jest bardzo skromne. Ogranicza się najczęściej do dublowania melodii głosów wokalnych. W mszach dwugłosowych towarzyszenie organowe jest 4- o charakterze wokalnym, jest to opracowanie tej samej melodii, jaką znajdujemy w 2-głosowym opracowaniu chóralnym. Niekiedy takie opracowanie służyło także do 4-głosowego wykonania mszy - bez organów. (np: *Missa pro defunctis* op.6). Bardziej samodzielnią rolę ma towarzyszenie organowe do *Missa Dominicalis* op.24. Podobne cechy wykazuje towarzyszenie instrumentalne do większych form wokalnych o charakterze świeckim.

Utwory świeckie Surzyńskiego stanowią pewien margines w ogólnej liczbie jego dorobku kompozytorskiego. Ich cechą jest staranne dobieranie tekstów - zwykle o wydźwięku patriotycznym. Były to utwory okolicznościowe, poświęcone znaczącym rocznicom, które społeczeństwo polskie w owych latach uroczysto obchodziło. Niektóre z nich przeznaczone były dla określonych chórów świeckich - były im dedykowane - zapewniały im repertuar godny upowszechnienia.

Omówiony tu pobieżnie dorobek kompozytorski ks. J. Surzyńskiego pozwala stwierdzić, że był to twórca bardzo płodny, konsekwentnie przestrzegający zasad głoszonej przez siebie reformy muzyki kościelnej. Utwory jego wypełniły wielką lukę w polskiej literaturze chóralnej, dając ówczesnym - licznie rozwijającym się chórów kościelnym i świeckim - repertuar odpowiadający ich możliwościom wykonawczym. Jako twórca muzyki kościelnej był na przełomie XIX i XX wieku najwybitniejszym kompozytorem polskim w tym zakresie.

Osiągnięcia naukowe, edytorskie i redaktorskie - obok bogatej spuścizny kompozytorskiej i wielkiej aktywności organizatorskiej ks. Józefa Surzyńskiego pozostawiły trwały ślad w historii polskiej kultury muzycznej, wniosły niezaprzeczalne wartości w dzieje polskiej muzyki kościelnej.

P r z y p i s y

¹ Wszystkie cytowane liczby pochodzą z *Katalogu tematycznego dzieł ks. Józefa Surzyńskiego*, opracowanego przez K. Winowicz. Oddany do druku w 1984 r.

² Poszczególne tomy *Monumentów* ukazywały się w latach: I - 1885, II - 1887, III - 1889, IV - 1896. Nakładem i drukiem Jarosława Leitgebera w Poznaniu.

³ Artykuł ukazał się w "Kirchenmusikalisches Jahrbuch" w Regensburgu.

⁴ Wymieniona publikacja była drukowana w "Rocznikach Towarzystwa Poznańskiego Przyjaciół Nauk". T.16 s. 1 - 44. Jako odbitka: Poznań 1889, 8° s.44.

⁵ Oba wymienione zbiory były wydane nakładem Księgarni św. Wojciecha w Poznaniu, drukiem Oskara Brandstettera w Lipsku.

⁶ Poza wymienionymi zbiorami preludii, pojedyncze kompozycje organowe były publikowane w następujących wydawnictwach: H. Makowskiego i M. Surzyńskiego: *Szkoła na organy*, Warszawa (b. r.) Gebethner i Wolff, s.11; M. Surzyński: *Rok w pieśni kościelnej*,

Warszawa 1914, Gebethner i Wolff s. 56.; St. Surzyński: *Utwory organowe*, Warszawa ok. 1897, Gebethner i Wolff s. 14 oraz w dodatkach muzycznych do "Muzyki Kościelnej".

7 *Pieśń Jezusa zmiłuj się* była przez kompozytora opublikowana ponownie w "Menestrelu". W roku 1947 wydał ją w Poznaniu K. T. Barwicki, a w 1983 Księgarnia św. Wojciecha.

THE SCHOLARLY, EDITORIAL AND COMPOSITIONAL ACHIEVEMENTS

OF THE REV. DR. JÓZEF SURZYŃSKI, THE REFORMER OF CHURCH

MUSIC IN POLAND

S u m m a r y

The Rev. J. Surzyński (1851-1919) was a priest, a doctor of theology, an editor, a conductor, an organist and a representative of the first generation of Polish musicologists (without an educational qualification). In the first place he was well-known for his musicological activity which had its aim in the discovery and popularization of numerous Polish musical relics. His editorial work was strictly connected with this activity. The series of the 4 volumes of "Monumenta musices sacrae in Polonia" (1885-1896) was an achievement of the European scale. Surzyński published there the compositions of such Polish composers as Sebastian from Felsztyn, Marcin Leopolda, Bartłomiej Pękiel, Tomasz Szadek, Mikołaj Gomółka, Grzegorz Gerwazy Gorczycki, Wacław from Szamotuły, Mikołaj Zieleński and others. One of his most valuable scholarly achievements is represented by his "Songs of the Polish Catholic Church from the most ancient times until the end of the XVI century" and "The Mother of God in Polish music". Moreover, he used to publish hymn-books and song-books, and he edited the periodical "Church Music".

As for his achievements as composer, they number 215 compositions of which 163 are original and 52 elaborations. As the conductor he lived in 1894 the boys' and men's choir of Poznań Cathedral and it was with this choir that he performed some XVI and XVII century compositions as well as some newer ones.

In 1883 he founded the Society of St. Wojciech in Poznań and later also in other Polish cities. From 1889 on he was professor of liturgical studies and of Gregorian chant in the seminary of Poznań. As an expert, he often assisted with the delivery of newly-built organs. By his activity J. Surzyński made his mark on Polish music culture.